

Latijns-Amerika: Neoliberalisme, determinisme en alternatieven

► *Ronaldo Munck*

Argentinië is ten prooi gevallen aan een monetaire, politieke en economische chaos die haar weerga niet kent. Toch was het land het afgelopen decennium de meest voorbeeldige leerling van het IMF. Hoe is dat kunnen gebeuren? In dit artikel wordt gezocht naar een verklaring voor de ineenstorting van de neoliberale hervormingspolitiek die onder president Menem werd doorgevoerd en die tot de huidige chaos heeft geleid. Voorts wordt een pleidooi gehouden voor een nieuwe reguleringspolitiek geïnspireerd door het werk van Karl Polanyi.

TINA (There Is No Alternative) was een vaak gebruikte uitdrukking van Margaret Thatcher om elk redelijk alternatief voor haar harde vorm van neoliberalisme af te wijzen. Men kan zich voorstellen dat haar vriend generaal Augusto Pinochet met wie ze tijdens diens verplichte verblijf in Londen thee dronk, ook op haar golflengte zat. Wat echter meer verbaast, is de invloed die de TINA-filosofie heeft gehad op de sociaal-wetenschappelijke analyse van het neoliberalisme in Latijns-Amerika na het verdwijnen van Pinochet. Ik stel daarom een radicale benadering voor die geen begrip kan opbrengen voor het neoliberalisme en ik laat me hierbij inspireren door Roberto Mangabeira Unger. De dingen zijn immers niet altijd zoals ze zijn omdat ze zo moeten zijn. Er is immers nog leven buiten het neoliberalisme. Er bestaan alternatieven die voortdurend vorm krijgen. De zogenaamde *Washington Consensus*¹ is niet langer meer zo onbetwist als vroeger, zelfs niet in Washington. We moeten naar de opkomst van het neoliberalisme en de globalisering weer leren kijken vanuit een niet-deterministische visie en durven de brede horizon van mogelijkheden in Latijns-Amerika en elders in ogenschouw te nemen.

La pensée unique

Volgens Alain Touraine "is Frankrijk de geboorteplaats van de dwanggedachte dat we onderworpen zijn aan de befaamde *pensée unique*, waarmee zich zowel rechts als links klaarblijkelijk heeft verzoend" (Touraine 2001:1). Deze opvatting neigt ernaar om de bruikbaarheid van de sociale en politieke organisaties voor maatschappijverandering te verwerpen en de bekende almachtige mechanismen van de vrije markt aan te prijzen. Voor de neoliberale advocaten van *la pensée unique* zou men de marktkrachten in de maatschappij de vrije teugel moeten laten en zou men de globalisering moeten aanmoedigen om deze veranderingen over de hele wereld te verspreiden. Van zijn kant heeft links de neiging het economisch pinochetisme, thatcherisme en reaganisme enigszins als onvermijdelijk te zien. Het is alsof neoliberalisme en globalisering ons de mogelijkheid voor sociale mobilisatie en politieke transformatie heeft ontnomen. Hierdoor kon het neoliberalisme in de jaren tachtig in de meeste delen van de wereld dominant worden en zeker de hele samenleving in Latijns-Amerika in zijn greep krijgen waar de 'Chicago Boys' en Martínez de Hoz met een 'eenrichtingsbeleid' pionierden en door middel van een genadeloze onderdrukking het sociale verzet uitschakelden.

Dit verhaal van de opkomst en de triomf van het neoliberalisme in Latijns-Amerika is bekend. De militaire dictaturen in Chili na 1973 en in Argentinië na 1976 besloten tot deze ommekeer omwille van vooral 'binnenlandse' redenen, o.a. het verslaan van de werkelijke of vermeende

volksopstand. Daarna werd ergens in de jaren tachtig onder het mom van de 'globalisering' die omschakeling door een 'externe' omschakeling naar de markt vergemakkelijkt. Dat laatste diende om het neoliberalisme enigszins 'natuurlijk' en onvermijdelijk te laten lijken. Bij de aanvang van de jaren negentig werd het neoliberalisme niet meer uitgedaagd door een andere algemene wereldvisie zoals het socialisme van eertijds. Pinochet vertegenwoordigde in zijn brutaliteit de tegenstrijdige natuur van de zogenaamde 'neoliberale paradox'. Zoals Norbert Lechner het verwoordt, "veronderstelt een succesvol economisch liberalisme een actief ingrijpen door de staat om dergelijke hervormingen door te drukken" (Lechner 1998: 22). Nu in het tijdperk van Tony Blair is die paradox niet meer zo duidelijk en dat heeft bijgedragen aan de globalisering van het neoliberalisme. Foucault suggereerde immers ooit dat de gevangenis als onderdrukkingsmiddel doelmatiger dan het schavot is.

Het neoliberalisme ontsproot natuurlijk niet als afgeronde ideologie aan het brein van de 'Chicago Boys'. Een ingewikkeld politiek en discursief proces heeft hier naar geleid en tijdens die conjunctuur vonden later vele omschakelingen plaats. De dialectiek van interne en externe factoren tijdens de invoering van het neoliberalisme verliep nooit eenduidig en verschilde van land tot land. De zoektocht naar een samenhangend beleidsantwoord op de Latijns-Amerikaanse schuldencrisis in de specifieke context van de vroege jaren tachtig mag men niet vergeten. De waargenomen en deels ook de werkelijke mislukking van het op imports substitutie gebaseerde ontwikkelingsmodel speelde eveneens een (wisselende) rol bij de opkomst van een 'nieuw economisch model' (Bulmer-Thomas 1996). Een andere belangrijke factor was de overgang naar de democratie in de tweede helft van de jaren tachtig en de consolidatie ervan in de jaren negentig. Deze nogal succesvolle ideologische operatie maakte dat het liberaal economische beleid dat zich inmiddels over het continent verspreidde, gekoppeld werd aan de behoefte aan een democratisch bestuur. Dit is overigens een ingewikkeld verhaal dat men niet goedschiks kan herleiden tot de 'triomf' van de neoliberale ideeën.

Een puur economische lezing van het neoliberale discours focust noodzakelijkerwijze op technische aspecten zoals het protectionisme, de oorzaken van de inflatie en de beste manier om de volledige tewerkstelling te bereiken. Een benadering

vanuit de ideeëngeschiedenis zal elke plot ontbreken doordat de politieke aspecten ervan worden afgewezen. Toch mogen we het belang van het discursieve terrein niet verwaarlozen daar hier het neoliberalisme zijn onbetwiste hegemonie in de jaren tachtig op vestigde. Of zoals Biersteker over het neoliberale discours zegt: "De termen van het discours weerspiegelen een aanvaarding van de marktmechanismen en een verschuiving in de verhoudingen tussen de publieke en privé-betrekkingen in de richting van een grotere ondersteuning van en een verhoogd betrouwen op de privé-sector" (Biersteker 1999: 178). De 'magie van de markt' zou immers alle hinderpalen voor de economische groei wegnemen. Gedurende lange tijd werd dit discours niet in vraag gesteld, het werd als vanzelfsprekend en dus ook als natuurlijk beschouwd. Er was geen alternatief.

In Latijns-Amerika kon het neoliberalisme zelfs een zekere mate van sociale en politieke ondersteuning verwerven, iets waaraan het aanvankelijk had ontbroken. Het verwierf bovenal legitimiteit doordat het macro-economische stabiliteit verschaftte (of leek te verschaffen) en doordat het 'zie-je-wel-effect' van de verhoging van de consumptie werkte. In 1997 kon de Inter-American Development Bank (IADB) zich over 'Latijns-Amerika na een decennium van hervormingen' (Inter-American Development Bank 1997) afvragen of er sprake was van "alleen maar pijn en geen baten". Voor de IADB luidde het antwoord dat de Latijns-Amerikaanse economieën "een verontrustend en paradoxaal beeld vertonen (...) met macro-economische onevenwichten die men aanpakte (...) met behulp van regeringingrijpen dat men eigenlijk had moeten afschaffen. (...) Niettemin blijven de economische resultaten onbevredigend. (...) Werkloosheidspercentages zijn opgelopen. (...) De inkomensverdeling blijft slechter dan in om het even welke andere regio in de wereld" (Inter-American Development Bank 1997: 31). Zoals we zullen zien heeft het neoliberale model, ook al is het geconsolideerd, zijn oorspronkelijke messianistische ijver verloren en is zijn succes nog verre van verzekerd.

Tegen het determinisme

Karl Polanyi² schreef ooit over de eerste golf van economisch liberalisme in de negentiende eeuw dat "er niets natuurlijks was aan het laissez faire; vrije markten hadden nooit tot stand kunnen komen door de dingen slechts op hun beloop te laten (...) laissez faire was opgedrongen door de

staat" (Polanyi 1957: 139). Wat de propagandisten ook mogen beweren, men kan hetzelfde zeggen over het neoliberalisme van de jaren zeventig en tachtig. Ironisch genoeg tellen het neoliberalisme en de globalisering zowel links als rechts van het politieke spectrum veel ware gelovigen. Of het nu gaat over Pinochets economisch model of over de revolutie van de globalisering, telkens vertoont links de neiging om deze processen in overdreven mate te homogeniseren, sterk te vereenvoudigen en te overdetermineren. Volgens Touraine heeft links de globalisering juist gepopulariseerd "om de traditionele vormen van een gestuurde economie te rechtvaardigen door het scheppen van nieuwe vormen van sociale controle over de economie als onmogelijk voor te stellen" (Touraine 2001: 17). In de meeste landen wordt echter nu weer wanhopig gezocht naar een middel om het neoliberalisme te verlaten. We kunnen er echter zeker van zijn dat dit niet door een terugkeer naar het verleden kan.

De politieke filosofie van Roberto Mangabeira Unger kan ons helpen bij een meer genuanceerde 'aankpak' dan de vandaag toonaangevende 'deterministische' benadering van het neoliberalisme. Zich verzettend tegen de 'mythische geschiedenis' van de democratie vraagt Unger naar het aantal economische en democratische politieke en institutionele regelingen die toevallig of niet sociaal zijn geconstrueerd. In tegenstelling tot de theoretici van de diepe structuren die voor alle politieke fenomenen verborgen oorzaken vinden, ziet hij de beperkingen van het 'structurenfetisjisme' dat elke verandering in de determinerende contexten ontkent. Uit verzet tegen dit determinisme in veel sociale en politieke analyses (speciaal dan deze beïnvloed door de traditionele vormen van het marxisme) wil Unger "breken met een bepaald sociaal begrip dat ons enkel toestaat om onszelf en onze maatschappij te verklaren door ons af te schilderen als hulpeloze poppen in een door onszelf geschapen en bewoonde sociale wereld, of als marionetten van de krachten die deze wereld tot stand hebben gebracht" (Unger 1997: 7). De geschiedenis kan soms verbazen en de sociale (her)insluiting is altijd weer mogelijk.

Tijdens het voorbije debat rond de 'impasse' in de ontwikkelingstheorie, groeide het besef dat het vooruitstrevende of alternatieve ontwikkelingsdenken 'deterministisch' was en de beweeglijkheid miste om reële alternatieven voor de status quo te bieden (Booth 1985). De radicale ontwikkelingstheorie, zoals ook vele radicale analyses van de neoliberale globalisering, lijdt onder haar te grote dosis determinisme en haar geloof in wetmatige krachten die de maatschappij zouden beheersen. Dit is wat Unger heeft omschreven als het symptoom van de 'onjuiste noodzakelijkheid'.

*In de meeste landen wordt
echter nu weer wanhopig
gezocht naar een middel om
het neoliberalisme te verlaten.*

Voor Unger "zijn de institutionele arrangementen van de hedendaagse maatschappij veeleer het resultaat van vele nogal los met elkaar verbonden reeksen van sociale en ideologische conflicten, dan van onomkeerbare en vaste functionele imperatieven die op een opeenvolging van ondeel-

bare institutionele systemen aansturen" (Unger 1998: 24). In de geest van de democratische proefondervindelijkheid die ons voorbij de tweedeling van hervorming en revolutie van traditioneel links moet leiden, speuren we daarom naar een alternatief pluralisme dat altijd al in de maatschappij en in de politieke arena heeft bestaan. In de strijd voor de toekomst na het neoliberalisme moeten deze ideeën ons helpen bij het voeren van een productiever soort debatten dan dat van de 'kritische' school.

Het antideterministische denkspoor kan men doortrekken naar Karl Polanyi. Op het einde van de Tweede Wereldoorlog schreef hij over de eerste 'grote transformatie' die het werk was van de Industriële Revolutie (Polanyi 1957). We zijn nu getuigen van de 'globaliseringsrevolutie' die een tweede 'grote transformatie' doorvoert op grond van de principes van het neoliberalisme. Wat kunnen we beter doen dan de contradicties van het eerste liberalisme verkennen? In Polanyi's visie groeien immers "regulering én markten samen op. De zichzelf regulerende markt was aanvankelijk onbekend en het nieuwe idee van zelfregulering betekende een volledige kentering in de ontwikkeling" (Polanyi 1957: 69). Met andere woorden, noch in de negentiende, noch in de 21ste eeuw kende men de notie van de zichzelf regulerende markten als iets 'natuurlijks'. Volgens Polanyi's befaamde 'dubbele beweging' zijn er "aan de

ene kant de markten die zich over de aardoppervlakte verspreiden (...) en aan de andere kant zijn er de netwerken van beleidsmaatregelen die worden geïntegreerd in machtige instituties en die ontworpen zijn om de werking van de markt ten aanzien van arbeid, bodem en geld in bedwang te houden” (Polanyi 1957: 76).

Dit alles kan ons misschien helpen begrijpen waarom de Wereldbank vandaag de globalisering krachtig nastreeft, maar tegelijkertijd ook de “instellingen belangrijk vindt”. George Soros, die van financieel speculant een bezorgde socioloog is geworden, zou de taal van Polanyi best hebben kunnen begrijpen (Soros 1998). Polanyi stelde immers dat de eerste golf van globalisering “een ongeëvenaarde kracht aan de marktmechanismen gaf, maar ook een sterke beweging voortbracht die de schadelijke effecten van een marktgeleide economie wil bestrijden” (Polanyi 1957: 76). Dat betekent in wezen dat de maatschappij noodgedwongen zichzelf moet beschermen tegen de verwoestende effecten van een ongereguleerde markteconomie. Deze trend bestaat evengoed in het tijdperk van het neoliberalisme als in dat van het liberalisme. Een zichzelf regulerende markt op wereldschaal, zoals die door de vroege goeroes van de neoliberale globalisering is ontworpen, kan niet bestaan. Daarom is het noodzakelijk om het ‘reëel bestaande’ neoliberalisme te bestuderen, niet dat van de wervende leerboeken. Zo ook moeten we de kapitalistische ideologie vanaf Pinochet tot en met Blair bestuderen. Immers, enkel in het donker zijn alle katten grauw.

Snelwegen en sluipwegen

Critici van de status quo hebben vaak de neiging hetgeen zij kritiseren op overdreven wijze te homogeniseren. Aldus kan de school van de ‘verscheidenheid van het kapitalisme’ (Hall en Soskice 2001) een nuttige correctie leveren op analyses die uitgaan van de reductionistische aanname dat het kapitalisme overal en altijd hetzelfde is. In de snel groeiende literatuur moeten we speuren naar het verschil tussen de ‘ethische snelweg’ en de ‘onethische sluipweg’ naar de globalisering. Korzeniewicz en Smith menen dat “in Latijns-Amerika embryonale en fragmentarische inspanningen worden geleverd om ‘snelweg’ én ‘sluipweg’ naar de economische groei, de integratie van het half- rond en de globalisering in beeld te brengen” (Korzeniewicz en Smith 2000a: 29; 2000(b): 69-112). De leerstelling van de *Washington Consensus* wordt nu openlijk in vraag gesteld

in de wandelingen van de economische en politieke machtscentra. Het probleem van de ongelijkheid wordt niet meer haastig terzijde geschoven, de staat wordt niet langer meer zonder commentaar afgeschreven, en de markt wordt niet meer zo onkritisch aanbeden als vroeger. Het zou echter fout zijn indien de progressieve kritiek zich zou blijven richten op de onethische ‘sluipweg’ op een manier alsof Pinochet nog regeert.

Zeker is dat zowel de ‘snelweg’ als de ‘sluipweg’ leiden naar de globalisering. Dat betekent nog niet dat er geen verschil tussen beide wegen zou bestaan. Pinochet is niet hetzelfde als de huidige president van Chili Ricardo Lagos, en het fundamentalisme van de vrije markt is niet hetzelfde als ‘groei met rechtvaardigheid’. In zekere zin behoren deze Latijns-Amerikaanse debatten tot de bredere internationale discussies over de Derde Weg. Natuurlijk kunnen we ons zoals Alex Callinicos (Callinicos 2001) eenvoudig ‘tegen’ de Derde Weg keren. Het kan allicht nuttiger zijn om ons over de boodschap van de Derde Weg en de gevolgen ervan te beraden. De eensgezindheid over de doelmatigheid van de marktmechanismen mag echter niet het belangrijke debat over de “passende mengeling van staats- en marktregulering” (Korzeniewicz en Smith 2000a: 21) maskeren. Ook mogen we niet het aanzwellende koor van machtige en invloedrijke lieden uit het internationale kapitalisme die waarschuwen voor de effecten van de sociale en politieke onrust op de nieuwe democratieën, stilzwijgend ter zijde schuiven. Er is immers wanorde in de woning van de globalisering ontstaan nu op het einde van de jaren negentig diverse Oost-Aziatische landen, inclusief het ooit zo aanbeden of gedemoniseerde Japan, tekenen van verval vertonen.

Het is opmerkelijk hoe critici soms vechten met onbelangrijke stromannen. Zo strijden in het globaliseringsdebat velen met de hyperglobalist Kenichi Ohmae (Ohmae 1990). Men kan zich niet van de indruk ontdoen dat indien Ohmae niet had bestaan, zijn critici hem hadden moeten uitvinden. Hetzelfde geldt voor het neoliberalismedebat in Latijns-Amerika. Vele critici menen dat de *Washington Consensus* nog bestaat. Reeds in 1990 werd in de IADB gedebatteerd over hoe men “voorbij de *Washington Consensus*” (Inter-American Development Bank 1997) kon geraken. In 1998 waren de leiders uit de regio in Santiago samengekomen en ze hadden er een nieuwe *Santiago Consensus* gesmeed. De benaming kwam veelzeggend genoeg van de voorzitter van de Wereldbank zelf. Er leefde een

wijd verbreid gevoel dat men de democratisering moest consolideren en dat er na de eerste generatie van neoliberale 'hervormingen' in de regio nu nood was aan meer aandacht voor de sociale en institutionele agenda. Voorbij de poeslieve nieuwe slogan dat 'instellingen belangrijk zijn' ligt, denk ik, de erkenning dat de neoliberale revolutie veel belangrijke sociale problemen heeft opgestapeld en dat die de consolidatie van de democratie bedreigen.

In de bredere debatten over de globalisatie, die grotendeels over het economisch liberalisme gaan, ziet men eveneens, ook in de hoofdstroming ervan, een beslissende verschuiving 'voorbij' de *Washington Consensus* plaatsvinden. Zo verklaarde James Wolfenson, de voorzitter van de Wereldbank, in 1998 dat "indien we geen grotere billijkheid en sociale gerechtigheid krijgen, er ook geen politieke stabiliteit kan komen" en "dat zonder politieke stabiliteit het in financiële regelingen bijeengebrachte geld ons geen financiële stabiliteit zal kunnen opleveren" (geciteerd in Higgott 2000: 131). Het gaat nu niet meer over hoe de markt de problemen kan klaren, maar hoe het "bestuur" moet worden verbeterd. De *post-Washington Consensus* is een gevolg van de financiële ineenstorting in Latijns-Amerika, Rusland en Oost-Azië in de tweede helft van de jaren negentig. Het spook van een mondiale ineenstorting na de gebeurtenissen van 11 september 2001 (en de naweën ervan) heeft de verantwoordelijken van de economische internationalisatie verder onder druk gezet om over de mondiale gang van zaken te waken en de winstgevendheid duurzaam te laten zijn. Higgott stelde vast dat woorden als deregulering, liberalisering en privatisering nu vervangen zijn door begrippen als de burgerlijke samenleving, het sociale kapitaal en transparantie, wat erop duidt dat er iets veranderd is in de wandelingen van de macht.

De beste manier om een onderscheid te maken tussen de snelweg en de sluipteg is te spreken over het verschil tussen het dictatoriale en het democratische Chili. Sommige linkers menen dat er tussen beide modellen sprake zou zijn van continuïteit in termen van politieke economie. Ik neig er evenwel toe om Manuel Castells te volgen als hij het zeer belangrijk vindt dat we een onderscheid maken tussen "twee tegengestelde ontwikkelingsmodellen: eentje dat dicht bij Pinochets Chili staat en derhalve gebaseerd is op een absolu-

te uitbuiting van de bevolking en de verwoesting van het milieu om de moordende concurrentie op de buitenlandse markten vol te kunnen houden, en anderzijds het andere model dat dicht bij dat van het democratische Chili van de jaren negentig staat en dat verbonden is met de buitenlandse concurrentiekracht, het sociale welzijn en de expansie van de buitenlandse markten op basis van herverdeling van rijkdom en een opgevoerde modernisering van technologie en management" (Castells 1996: 132). Hoewel we bij enkele elementen van deze analyse vragen kunnen stellen, denk ik dat deze analyse te verkiezen is boven de onbezonnen banaliteit dat in het donker alle katten grauw zijn. Dat laatste verhindert het maken van scherpzinnige analyses en tenslotte het pogen in kaart brengen van een democratischere en duurzamere toekomst dan die van de neoliberale globalisering.

Vooruitstrevende alternatieven

In forse politieke uitspraken ten gunste van een alternatief voor het neoliberalisme verklaarden politici als *Ciro Gomes* en *Roberto M. Unger* dat "heel Brazilië ontevreden is bij gebrek aan plannen en alternatieven" (Gomes en Unger 1996: 17). Ze geven ook toe dat het volk oppositie wil en nodig heeft, maar dat het geen vertrouwen meer heeft in de bestaande oppositie. Dat is misschien wel de belangrijkste issue voor diegenen die een vooruitstrevend alternatief voor het neoliberalisme willen formuleren. Nu zelfs de advocaten en de begunstigers van dit neoliberale discours de naden in dit eens als naadloos beschouwd kledingstuk beginnen op te merken, heeft het volk nog altijd vertrouwen in het neoliberalisme onder het motto van "dit is nog beter dan de duivel die we al kennen". In die zin is de politiek terug aan het roer verschenen en zwaaien de ideologen van de economische suprematie niet langer meer de scepter over het discursieve terrein. De belangrijkste issues met betrekking tot de geloofwaardigheid van het liberale economisch project op termijn is de oprechte nood aan macro-economische stabiliteit en het beteugelen van het verwoestende spook van de hyper-inflatie uit het verleden.

Unger meent dat de 'werkbare versie' (zie mijn 'reëel bestaande') van het neoliberalisme een 'eenheid' omvat die eerder sociaal en politiek is dan eng economisch en technisch (*Unger* 1998:

58). Niettemin ziet hij deze eenheid als een negatieve consensus over het uitschakelen van de staat en het verzwakken van de regering. Een alternatief project voor het dominante reëel bestaande neoliberalisme vergt daarom zowel de vorming van een brede politieke alliantie, als een economische politiek die de voor de regio noodzakelijke productieve revolutie kan uitvoeren. Het verhogen van de spaarquote van de burgers en de staat is voor Unger essentieel. Dat sparen moet door middel van institutionele arrangementen en niet door het globale financiële casino naar productieve investeringen worden gekanaliseerd. Breken met het door de globalisering geschapen verscherpte dualisme tussen diegenen die aan het circuit van het 'nieuwe' kapitalisme deelnemen en diegenen die ervan uitgesloten zijn, is een economische issue met ernstige sociale, politieke en culturele dimensies. Een alternatief kan men pas presenteren als ook de praktische uitvoering ervan mogelijk is.

Eind 1997 lanceerde een invloedrijke groep van centrumlinkse politici en intellectuelen geleid door Unger en Jorge Castañeda de *Consenso de Buenos Aires* (CBA 1997) als frontale aanval op de *Washington Consensus*. Monetaire stabiliteit wordt wel erkend als een *conditio sine qua non* ('bandera inclinable') met de globalisering als een gegeven. Als gevolg van de structuralistische invloed van de Economic Commission for Latin America (ECLA) werden de endogene groei en de banale stelling dat groei en welzijn geen nulsom zijn, benadrukt. De nadruk lag voorts op institutionele arrangementen daar die noodzakelijk zijn voor een sociale regulering van de markt. Echter, ook de IADB heeft, zoals we zagen, eerder al gesteld dat "instellingen er toe doen". Samengevat kan men dit als een realistisch sociaal-democratisch alternatief beschouwen dat het hoofd wil bieden aan de sociale uitsluitingsprocessen die inherent zijn aan de neoliberale globalisering. Het lijkt erop alsof het reformistisch alternatief mogelijk is. Of het ook een revolutionair alternatief is dat in de woorden van Unger tot een verdere transformatie zal leiden, valt te bezien.

In de Braziliaanse steden die gecontroleerd worden door de Partido de Trabalhadores (Arbeiderspartij) zien we een progressief alternatief voor het neoliberalisme ontkiemen. De na 1998 opgedane ervaring in Porto Alegre met het 'participatief budget' heeft internationale aandacht getrokken en dit wordt nu betiteld als "een ervaring met directe democratie zonder weerga in de wereld"

(Cassen 1998: 3). Omwille van zijn gestrengheid en ruimhartigheid is het zeker geen cosmetische oefening in 'gemeentelijk socialisme'. De bijna drie miljoen inwoners van het stedelijk district van Porto Alegre hebben de waarde ervan leren kennen. De actieve betrokkenheid van de bevolking ten aanzien van de begrotingsprioriteiten, gaande van onderwijs tot vervoer, van gezondheid tot criminaliteit, heeft bijgedragen aan de doorzichtigheid van de jaarlijkse begroting. Hoe dit experiment met directe democratie wel of niet te rijmen valt met de representatieve democratie is nog een open theoretische en praktische kwestie. Gezien een participatiegraad van 60 procent heeft het 'participatieve budget' zeker de bevolking bij het beleid weten te betrekken en ook de transparantiemechanismen hebben bewezen te werken als een effectief gif tegen de in het lokale bestuur ooit sterk aanwezige corruptie. Porto Alegre toont op lokaal vlak aan dat er een alternatief voor het *laissez faire* bestaat.

Het progressief alternatief voor het reëel bestaande neoliberalisme moet door kritische intellectuelen ontwikkeld worden en door linkse politieke partijen gearticuleerd worden. Ook kan men stellen dat zonder een gemobiliseerde *société civile* dit niet zal lukken. Een angstige, gedesorïenteerde en gedemobiliseerde *société civile* zal een te zwakke drijfveer zijn voor om het even welke progressieve transformatie. Dit is zeker geen simplistisch, utopisch of zelfs geen manipulatief pleidooi voor een politiek 'van beneden af' om de dominante politiek 'van boven af' tegen te werken. Indien we naar Chili, Brazilië of Centraal Amerika kijken, dan zien we dat als de *société civile* weer geactiveerd wordt, er ook progressieve of democratische alternatieven gemakkelijker tot bloei kunnen komen. De Wereldbank begrijpt goed het belang van de *société civile* voor het verwerven van sociale ondersteuning voor de neoliberale globalisering om deze laatste een sociaal 'gezicht' te geven. Voor een progressief alternatief zal het noodzakelijk zijn om alternatieven uit de anti-autoritaire socialistische traditie te herwaarderen en om de dwaze zelfingenomenheid met de vorming van 'sociaal kapitaal' tegen te gaan. Dit discursieve terrein is echter nog stevig in handen van de globaliseringstechnocratie.

Terug naar de toekomst

Als radicale socioloog zou de Braziliaanse president Fernando Henrique Cardoso ooit gezegd hebben dat men het woord *dependencia* (afhanke-

lijkheid) in plaats van imperialisme moest gebruiken indien men geen studiebeurs van de Ford Foundation wilde mislopen. Het is onwaarschijnlijk dat Cardoso door zijn huidige functie een onschuldigere kijk op het wereldsysteem heeft gekregen. Natuurlijk is *dependencia* niet langer meer een onderwerp van academisch debat, maar dat betekent nog niet dat deze issues uit de jaren zeventig nu op de een of andere wijze uit ons blikveld zijn verdwenen of niet meer actueel zijn (Kay 2001). De problematiek (of de 'theorie') van de *dependencia* is met betrekking tot de economische internationalisering en de rol van de natiestaat op het culturele domein of ten aanzien van de mondiale veiligheidsvraagstukken nog altijd relevant. Het neoliberalisme onkritisch omarmen en daarna doen alsof er geen alternatief is of kan bestaan, zou erg kortzichtig zijn. Zelfs de pas ontdekte bezorgdheid van mondiale instellingen als de Wereldbank voor de 'sociale uitsluiting' toont aan dat de laatste jaren de aandacht voor 'sociale issues' toeneemt en dat dit verband houdt met dezelfde bezorgdheid die ooit de moderne welvaartsstaat in het leven riep.

Een ander thema dat in de nabije toekomst weer aan de orde zal komen, is dat van Polanyi's 'dubbele beweging' met betrekking tot de gelijktijdige expansie van zowel de vrije markt als de sociale regulering (Polanyi 1957). Volgens Polanyi "verschaft de organisatie van de wereldmarkten voor waren en kapitaal en de wisselmarkten die onder auspiciën van de gouden standaard stonden, een nooit eerder geziene kracht aan de marktmechanismen" (Polanyi 1957: 76). Nochtans "beschermt de samenleving zichzelf tegen gevaren die inherent zijn aan het zelfregulerend marktsysteem". Vanuit deze dubbele beweging ontstond de moderne welvaartsstaat, "het netwerk van maatregelen en beleid (...) geïntegreerd in machtige instellingen om de werking van de markt ten aanzien van arbeid, bodem en geld" (Polanyi 1957: 76) te reguleren. Zoals Marx voor hem al had begrepen, zag Polanyi hoe het revolutionaire kapitalisme als een wereldwijde productiewijze werkte en ook hoe gevaarlijk dat voor het kapitalistische systeem zelf was. Om duurzaam te groeien was er immers een sociale regulering van de schadelijke effecten nodig

Polanyi sprak toen reeds over de nu actuele sociale regulering van de economische internationalisatie van het kapitaal als kern van de mondialiseringsproblematiek. Dit is natuurlijk in twee opzichten relevant voor werelddelen als Latijns-Amerika waar men bijna geheel afhankelijk is van het wel en wee van het wereldsysteem. Natuurlijk zijn Polanyi's opvattingen direct relevant voor de kritiek van het neoliberalisme. Ten eerste "was er niets natuurlijk aan de vrije markten. Vrije markten hadden nooit kunnen ontstaan door alleen maar de dingen op hun beloop te laten" (Polanyi 1957: 139). Zoals nu in het tijdperk van het neoliberalisme werd ook vroeger de weg naar de vrije markt geopend door middel van massaal staatsingrijpen op alle niveaus. Voorts wijst Polanyi naar een kenmerk van het klassieke *laissez faire* dat slechts

*Zoals nu in het tijdperk van
het neoliberalisme werd ook
vroeger de weg naar de vrije
markt geopend door middel
van massaal staatsingrijpen
op alle niveaus.*

werkelijkheid kan worden in het tijdperk van de globalisering, wanneer "niets minder dan een zelfregulerende markt op wereldschaal het functioneren van dit verbazingwekkende mechanisme kan verzekeren" (Polanyi 1957: 138). Een ander punt is dat deze perfecte droom (of nachtmerrie) niet kan uitkomen doordat de samenleving zichzelf hiertegen wil beschermen.

Op het niveau van de natiestaat in Latijns-Amerika lijkt deze globale dynamiek ver weg te zijn, maar de effecten ervan zijn min of meer reëel. In het post-neoliberaal tijdperk is de kwestie van de staat weer actueel geworden. De interventionistische *desarrollista*-staat (interventiestaat) kan dan wel door de 'concurrentiestaat' zijn verdrongen, maar er zijn geen tekenen dat de markt zichzelf reguleert. Zoals Lechner stelt "volgen de staat en de markt verschillende logica's waardoor niets erop wijst dat de ene door de andere kan worden vervangen" (Lechner 1999: 23). Voor Lechner betekenen de ondergang van de *desarrollista*-staat en de mislukking van het neoliberalisme om de staat te laten verdwijnen, dat het tijd is voor een democratische reconstructie. Het is inderdaad geen gemakkelijke, maar toch noodzakelijke taak om de betekenis van het burgerschap in het tijdperk van het postmodernisme en de globalisering weer vorm te geven. Economische groei moet men weer in overeenstemming brengen met de poli-

tieke democratie en de sociale rechtvaardigheid. Dat is weliswaar een 'oude' issue, maar vandaag nog van belang voor Latijns-Amerika.

Bij wijze van samenvatting zou ik zoals Sousa Santos en Antonio Gramsci willen evolueren "naar een nieuw alleedaags bewustzijn" (Santos 1995). We bevinden ons in een tijdperk dat in alle opzichten aan verandering onderhevig is. Ondanks de globalisering blijft de natiestaat nog van belang. We leven in het tijdperk van het post-communisme, maar toch komen de oude 'socialistische' bekommernissen weer naar boven. Het dominante paradigma van mondiaal bestuur – het neoliberalisme – is wel door elkaar geschud, aangepast en verbouwd, maar een alternatieve visie ontbreekt. Uit deze analyse blijkt duidelijk dat door de TINA (There Is No Alternative) en het neoliberalisme de politiek nog altijd primeert en niet de relatieve technische merites van de economische theorieën. Ik zou Sousa Santos willen volgen als hij stelt dat de "postmoderne emancipatorische kennis naar een mondiale herpolitiserings van het collectieve leven streeft" (Santos 1995: 51). Bij de overgang van een eng gedefinieerde 'politieke' publieke sfeer naar een opnieuw gepolitiseerde *société civile* zullen de alternatieven voor het neoliberalisme (die mogelijk eerder divers in plaats van eenvormig zullen zijn) weer aan de oppervlakte komen en hun eisen in de praktijk omzetten.

Argentinië als eindspel

Op het einde van 2001 beleefde Argentinië een fase in zijn geschiedenis die erg veel geleek op die van een totale ineenstorting. Het ooit zo succesvolle recept van het Internationale Monetair Fonds (IMF) voor Latijns-Amerika was daarmee bankroet. De mensen kwamen op straat, inclusief de eens zo welvarende Argentijnse middenklasse, en president Fernando de la Rúa moest zijn residentieel paleis met een helikopter ontvluchten. Tijdens de laatste twee weken van 2001 zag Argentinië vijf interimpresidenten komen en gaan, totdat in januari 2002 de peronistische *caudillo* (leider) Eduardo Duhalde de macht overnam en de scherven oprappte. Wat was er gebeurd? Wat betekent dit voor de door het IMF gesponsorde neoliberale voorschriften? Is dit het eindspel voor Argentinië?

Toen de peronist Carlos Menem in 1989 aan de macht kwam, brak er hyperinflatie uit. Dat leidde tot paniek. Daardoor ontstond in de hele samen-

leving steun voor de wet op de convertibiliteit waardoor de koers van de peso aan die van de dollar werd gekoppeld. De IMF-voorschriften voor Latijns-Amerika werden aanvaard waardoor een omvangrijke privatisering van het staatsbezit en een complete opening van de financiële markten werd doorgevoerd. De toenmalige minister van Buitenlandse Zaken noemde dat een 'vleselijke omarming' met de Verenigde Staten. De inflatie daalde en buitenlandse investeringen stroomden toe. Alles leek opperbest te verlopen. In het midden van de jaren negentig geraakte de economie nochtans in een recessie. Door de koppeling van de peso aan de dollar kon de regering door monetaire middelen de economische activiteit niet ondersteunen. De werkloosheid steeg, de buitenlandse investeringen daalden en de appreciatie van de dollar zorgde voor een overgewaardeerde peso. President De la Rúa kwam in 1999 aan de macht met medewerking van een linkse partij (die nochtans snel verdween) in zijn coalitie. Hij had beloofd Menems openlijke corruptie te bestrijden, maar zijn economisch beleid bleef hetzelfde. De la Rúa trok zelfs Menems minister van Financiën Domingo Cavallo aan om het oude beleid met behulp van dezelfde falende remedies voort te zetten.

De zaak liep uit de hand toen eind 2001 De la Rúa met harde maatregelen het persoonlijk terugtrekken van geld van de bankrekening aan banden legde omdat de nationale dollarreserves waren weggesmolten. De banken die zelf waren gewaarschuwd voor een aanstaande faling van de staat en voor een devaluatie van de peso, hadden inmiddels al 1.550 miljoen dollar naar het buitenland gesluisd. In de week voor Kerstmis namen de mensen bezit van de straat. De piketten van protesterende werklozen die de snelwegen al gedurende ettelijke jaren hadden geblokkeerd, kregen nu gezelschap van de *cacerolazos*, de ketelmuziek makende spaarders uit de middenklassen. Deze uitbarsting van volkswoede buiten de politieke partijen om werd onderdrukt. Er vielen 28 doden en honderden gewonden. Amnesty International en zelfs de paus veroordeelden deze gewelddadigheden. De la Rúa werd tot aftreden gedwongen. Maar een geloofwaardig alternatief ontbrak, waardoor een ernstige regeringscrisis uitbrak. Uiteindelijk kwam Eduardo Duhaldo, die gouverneur van de provincie Buenos Aires was geweest, na Nieuwjaar naar voren als een semi-geloofwaardige leider. Argentinië bleef echter voor zijn buitenlandse schuld in gebreke en de peso werd tenslotte van de dollar losgekoppeld. Strikte financiële

controle werd opgelegd, maar de koers van de peso daalde daarna pijlsnel.

Vele commentatoren zagen onmiddellijk in de Argentijnse crisis een aantasting van de geloofwaardigheid van het IMF. Argentinië was tenslotte een voorbeeldige leerling geweest. De renegaat van de Wereldbank Joseph Stiglitz beschuldigde het IMF van het feit dat men midden in een recessie een soberheidsprogramma had opgelegd.³ Het tijdschrift *Forbes* dat altijd de 'vrije markt' verdedigt, schreef dat Argentinië het IMF gerechtelijk moest laten vervolgen wegens 'malversatie en dood door nalatigheid'. Voor anderen aan de linkerkzijde bewees het Argentijnse geval eenvoudigweg dat het IMF-beleid om voor de economische groei op de lange termijn te zorgen in landen met een laag inkomen, mislukt was.

Het IMF-beleid kan echter wel degelijk de inflatie beteugelen en ook buitenlandse investeringen aantrekken, maar het kan geen stabiele en duurzame groei garanderen en het veroorzaakt intussen een groeiende sociale ongelijkheid. Aldus toont Argentinië duidelijk aan wat de inzet van het imperialistisch project was. Het imperialistisch project is, zoals de Amerikaanse politiek ten aanzien van China aantoonde, ontworpen om de opkomende kapitalistische markten te veroveren en de winsten die daar behaald kunnen worden, op te strijken. Dit wordt oogluikend, zoals men duidelijk in Argentinië kon zien, toegestaan door de lokale economische elites die de nieuwe vrije kapitaalmarkten gebruiken om hun eigen vermogens, buiten het bereik van het volk, naar het buitenland over te brengen.

Er is echter ook een keerzijde aan de medaille, namelijk de politieke ontbinding van Argentinië zelf. Indien de economische elites hun lot verbinden aan dat van het mondiale neoliberalisme, dan maken ze zich los van het nationale territorium waar zij leven. Tegenwoordig is het duidelijk dat er noch een economische noch een politieke elite voorhanden is die haar verantwoordelijkheid voor het land wil nemen. Argentinië is nog altijd een potentieel rijk land, maar het lijkt verlamd nu het de race van de globalisering heeft verloren. In die race wint niet noodzakelijk iedereen. Terwijl de

Verenigde Staten en het IMF zich aanvankelijk nogal bloeddorstig over de crisis in Argentinië uitlieten, is dat nu veranderd. De banken waren in elk geval tijdig met hun geld vertrokken. Deze betaalstaking zou zich niet, zoals die van Mexico in 1992, naar het buitenland uitbreiden. Toch stond Argentinië bovenaan op de agenda toen het World Economic Forum in New York in februari 2002 samenkwam. Maar wat indien president Duhalde zijn kritiek (later op een lager toontje geuit) op de IMF-politiek zal voortzetten? Wat zal daarvan het effect zijn op de komende verkiezingen in Latijns-Amerika? Wat indien het Braziliaanse electoraat de Arbeiderspartij zou kiezen om dat grote land te besturen? Wat indien Argentinië, dat zo slaafs het 'nieuwe economische model' heeft gevolgd, economisch ten onder zou gaan?

Wat zal dan nog de geloofwaardigheid van de door de Verenigde Staten opgelegde economische politiek zijn?

Wat dan zal gebeuren, blijft uiteraard een open en speculatieve vraag. Op de korte termijn zal de strijd tussen de mensen en de banken ontbranden over wie de kosten van de devaluatie zal dragen. Aanvankelijk beloofde Duhalde dat de banken een deel van de kosten zouden overnemen, maar de machtige banklobby kon die beslissing snel terugdraaien. Van de andere kant hield de volksmobilisatie aan en culmineerde ze midden februari 2002 in een grote mars op de hoofdstad. De reeds lang gemobiliseerde piketten van de werklozen marcheerden vanuit de industriële gordel naar de hoofdstad en in het centrum kregen ze gezelschap van de *cacerolazos* uit de middenklassen. De slogan 'Piquete y cacerola: la lucha es una sola' (piketten en ketelmuziek: één strijd) weerklonk. Het IMF bespoedigde eerst de crisis door een lening van 1,23 miljard dollar tegen te houden, maar opende in februari 2002 weer een kredietlijn. Steun van de buurlanden van de MERCOSUR (inclusief het belangrijke Brazilië) kwam op gang en dat wees op een herstel van de 'regionale dimensie' en, ook al zou het IMF dit uiteindelijk ontmoedigen, van de heterodoxe economische politiek.

Op de langere termijn denk ik dat we werkelijk op weg zijn naar een desintegratie van Argentinië.

Argentinië is nog altijd een potentieel rijk land, maar het lijkt verlamd nu het de race van de globalisering heeft verloren. In die race wint niet noodzakelijk iedereen.

regulering te streven. Toen hij zijn hoofdwerk schreef stond in Groot-Brittannië waar hij toen nog woonde en werkte de welvaartsstaat van de liberaal William Beveridge al in de steigers. Hoewel gehuwd met de communiste Ilona Duczynska bleef Polanyi bevangen door een vaag soort sociaal-liberalisme. Hij onderging de invloed van het *guild socialism* van G.D.H. Cole. (nvdr)

3. Joseph E. Stiglitz was hoofdeconoom en senior vice-president van de Wereldbank en oogstte op 7 januari 1998 verbazing toen hij in die functie tijdens een lezing voor het World Institute of Development and Economic Research (WIDER) in Helsinki vragen stelde bij de premissen van de *Washington Consensus* nadat de Aziatische crisis op pijnlijke wijze de onhoudbaarheid ervan had onthuld (zie Joseph E. Stiglitz, "More instruments and

broader goals: moving toward the Post-Washington Consensus", 1998 Wider Annual Lecture, Helsinki). Sindsdien voert hij als hoogleraar economie aan de Columbia University een academische oorlog tegen het neoliberale fundamentalisme. Stiglitz ontving vorig jaar de Nobelprijs voor economie wegens zijn bijdrage aan de theorie van de imperfecte markten. Onlangs verscheen zijn boek *Globalization and Its Discontents* (New York: W. W. Norton) waarin hij brandhout maakt van de theorie dat de vrije markt de ontwikkelingslanden zal redden. (nvdr)

A A N K O N D I G I N G

Masereelfonds Antwerpen en Volkshogeschool Elcker-Ik Antwerpen organiseren, met ondersteuning van IMAVO vzw, de driedelige lezingenreeks:

De Bijbels van de Andersglobalisten

Toni Negri, Naomi Klein, Michael Hardt en Noreena Hertz. Het zijn namen die een belletje doen rinkelen. Hun boeken zijn volgens velen uitgegroeid tot de bijbels van de andersglobalisten. Of "Empire", "No Logo" en "De Stille Overname" met recht en rede onder het kopkussen van menige scepticus van de neoliberale globalisering ligt, proberen we uit te maken tijdens drie avonden gewijd aan deze boeken. Zeker is dat "Empire", "No Logo" en "De Stille Overname" allen het hedendaagse wereldkapitalisme in vraag stellen én een ruim publiek vinden. Zeker is ook dat Negri, Klein en Hertz niet hetzelfde verhaal vertellen.

- Goedele De Keersmaeker (Elcker-Ik) leidt "No Logo" in. Naomi Klein klaagt aan. Als geen ander legt ze de commercialisering van de samenleving en de praktijken van de multinationale ondernemingen bloot.
- Stef Boogaerts (De Wereld Morgen) behandelt "De Stille Overname". Noreena Hertz beschouwt zichzelf niet als een anti- of post-kapitaliste. Ze pleit voor een mondiale sociale welvaartstaat. Dit kan volgens haar binnen het kader van een getemd en onder controle gehouden kapitalisme.
- Peter Tom Jones, tenslotte, bespreekt "Empire". Negri en Hardt stellen dat er geen geglobaliseerde markt kan bestaan zonder één of andere juridische ordening. Die supranationale ordening noemen Negri en Hardt het "Imperium". Deze geglobaliseerde markt brengt nieuwe vormen van (re)productie, ongehoorzaamheid, rebellie en klassenstrijd met zich mee.

DATA: 3 maandagavonden 30 september, 7 en 14 oktober 2002 vanaf 20u

PLAATS: Volkshogeschool Elcker-Ik, Breughelstraat 31-33 te 2018 Antwerpen

NODIG: Om organisatorische redenen is het nodig zich tenminste 14 dagen op voorhand in te schrijven. Dit kan telefonisch gebeuren op het nr 03/218.65.60